

1.04 Strokovni članek

UDK 930.25:614.2(497.4)

Prejeto: 21. 2. 2018

Zdravstvo in zdravje – drobci iz Nadškofijskega Arhiva Ljubljana

JULIJANA VIŠOČNIK

dr., višja arhivistka

Nadškofijski arhiv Ljubljana

Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Izvleček

Avtorica bo v prispevku opozorila na specifično situacijo gradiva, ki je povezano z zdravstvom (oz. zdravjem) v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Poseben fond, ki bi bil namenjen temu področju, se ni oblikoval, drobce s to tematiko pa je mogoče zaslediti v skoraj vseh fondih NŠAL. Smiselno se zato zdi opozoriti predvsem na tiste pomembnejše, ki kljub temu da ne gre za sistematično oblikovan in urejen fond, vendar prispevajo k našemu vedenju o obravnavanem področju.

Abstract

HEALTH CARE AND HEALTH – FRAGMENTS FROM THE ARCHDIOCESAN
ARCHIVES LJUBLJANA

The author points to the specific situation regarding the material connected to healthcare (or health in general) in the Archdiocesan Archives Ljubljana. A special collection, which would deal only with this field, was never formed, while pieces of information about this topic can be found in practically all fonds of the Archdiocesan Archives Ljubljana. Thus, it seems sensible to bring to attention primarily those more significant pieces, which despite the fact that it is not a systematically formed and arranged collection, still contribute to our knowledge about the discussed field of expertise.

Ključne besede:

Zdravstvo,
zdravje, sociala,
NŠAL, matične
knjige, ŠAL 2

Key-words:

Healthcare,
health, social
work,
Archdiocesan
Archives
Ljubljana,
registers, ŠAL 2

Uvod

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL) se je konec novembra 2017 sicer odzval na vabilo za sodelovanje na simpoziju z naslovom »*Dokumentarno in arhivsko gradivo ustanov s področja zdravstva je pomembno, zato zanj skrbimo*«, a se je že tam opozorilo na specifično situacijo hranjenega gradiva. V NŠAL se namreč nikoli ni oblikoval fond gradiva, ki bi bil vezan izključno na zdravstvo oz. na kakšno zdravstveno institucijo. Posamezno gradivo, ki ga lahko povežemo z zdravstvom, morda prej z zdravjem, higieno, čistočo, socialnimi in karitativnimi dejavnostmi nekaterih cerkvenih organizacij, pa je mogoče najti v skoraj vsakem fondu Nadškofijskega arhiva. V pravkar navedenem dejstvu je tako mogoče najti razlog za nenavaden naslov prispevka na simpoziju in na tem mestu (NŠAL in zdravje), ki je nekoliko odstopal od drugih.

Kakor na simpoziju bi tudi na tem mestu želeli opozoriti na fonde, kjer je tovrstnega gradiva več ali pa ima morda večjo težo. Pri tem ne gre izpustiti župnijskih arhivov, ki predstavljajo velik del Nadškofijskega arhiva, razdelimo pa jih običajno na tri velike dele: matične in družinske knjige (*status animarum*), razne knjige (npr. kronike, oznanilne in oklicne knjige, urbarji itd.) ter razni spisi. V spisovnem gradivu se pogosto naleti na posamezne dokumente (npr. pozive), ki so bili izdani prav z namenom izboljšanja zdravstvenega stanja državljanov oz. župljanov. Za raziskovanje demografskih fenomenov od 17. do 20. stoletja pa so še posebej izpovedne matične knjige, a nas na tem mestu še posebej nagovarjajo mrliške knjige, kjer je od pribl. srede 19. stoletja naprej zapisan tudi vzrok smrti (torej predvsem bolezni).¹

ŠAL 2 in NŠAL 4 sta fonda, ki imata kar nekaj podobnosti in skupnih značilnosti; Škofijski arhiv 2 (ŠAL 2) hrani predvsem spisovno gradivo različnih državnih organov in uradov, ki so naslovljeni na ljubljanskega škofa ali generalnega vikarja v Ljubljani, večinoma z namenom naročanja države cerkvi (duhovnikom, župnijam in župljanom) glede zelo različnih konkretnih in praktičnih zadev (1742–1788); nadaljevanje tega fonda lahko na nek način vidimo tudi v NŠAL 4, kjer gre za spise nadškofijske pisarne med 1794 in 1886. V množici dokumentov se tako skrivajo tudi tisti, katerih vsebina je neposredno ali vsaj posredno vezana na širši kontekst zdravstva oz. vsaj zdravja.²

Posamezni primeri, povezani z zdravstvom in zdravjem, pa se nahajajo skoraj v vseh preostalih fondih Nadškofijskega arhiva: v listinah, med rokopisi, v zapuščinah duhovnikov in škofov, kjer lahko gre tudi za občutljive osebne podatke, ki še niso dostopni. V pričujočem prispevku bomo poskušali pokazati nekaj drobcev iz NŠAL in z njimi opozoriti na možnosti, ki jih v tem pogledu ponuja Nadškofijski arhiv Ljubljana (podobno pa je tudi v drugih dveh slovenskih cerkvenih arhivih).

Drobci iz NŠAL

Mrliške matične knjige (MMK)

Sredi 19. stoletja so že uveljavljeni tabelarični shemi mrliških matičnih knjig dodali še eno rubriko, ki je postala bistvena, saj nam sporoča vzrok smrti, torej v večini primerov bolezni; v manjšem odstotku pa način smrti, torej uto-pitev, udar strele in podobno.³ Za vse matične knjige (torej tudi za rojstne in po-

¹ NŠAL, ŽA, Matične knjige.

² NŠAL, NŠAL 4, passim.

³ Za razvoj matičnih knjig na splošno glej: *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*, str. XVII–LXXIV, za mrliške knjige predvsem str. LXII–LXVI. Kronološki razvoj obrazcev matič-

ročne) velja, da so praktično neizčrpen vir demografskih podatkov, gotovo pa so tudi dragocen zgodovinski vir.⁴ Na tem mestu nas še posebej zanimajo mrliške knjige, v katerih od konca 18. stoletja naprej najdemo tudi vzrok smrti (oz. bolezen). Njihovo natančno in sistematično preučevanje bi nam tako lahko marsikaj povedalo o načinu življenja pokojnih, o higieni in čistoči (oz. o pomanjkanju le-te), o epidemijah, posledicah vojn in podobnem. Vzrok smrti je na začetku zapisovanja zapisan v glavnem v nemščini, redkeje v latinščini. Ko pa matične knjige postanejo slovenske, bi pričakovali, da bodo tudi vzroki smrti v slovenščini, pa ni vedno tako, predvsem v mestih se namreč ohrani ali bolje rečeno uveljavi latinsko zapisovanje bolezni.

Iz prve polovice 19. stoletja sicer poznamo znamenito delo zdravnika Frana Viljema Lipiča o boleznih Ljubljčanov, ki predstavlja osnovo za preučevanje bolezni tega časa v prestolnici. Obenem pa lahko najdemo tudi osnoven nabor bolezni, ki so pogosto postale tudi vzrok smrti. Z Lipičevo pomočjo je danes mogoče prepoznati in identificirati marsikatero bolezen, česar drugače ne bi bilo mogoče narediti. Lipič je delo sicer napisal 2 oz. 3 desetletja, preden so v mrliških knjigah začeli zapisovati vzrok smrti, pa vendar se »terminologija« v naslednjih desetletjih ni pretirano spremenila. Treba pa je imeti v mislih razkorak, ki ga povzroči dejstvo, da je Lipičevo delo zapisano v latinščini,⁵ prvi vzroki smrti pa so bili navedeni v nemščini. Z mrliški matični knjigami se je поблиže seznanil tudi profesor nemščine Niko Hudelja, ki že nekaj časa pripravlja nemško-slovenski zgodovinski slovar, ki ga ves čas dopolnjuje in izboljšuje.⁶ Vzroke smrti oz. bolezni je vsekakor želel vključiti v svoje slovarsko delo, pri čemer je večkrat naletel na ukoreninjene predstave, ki pa niso bile vedno točne oz. pravilne. Opozoril je tudi na primer besede »Fraisien«, ki je v preteklosti povzročala kar nekaj težav. V slovarju iz leta 2010 jo je namreč še prevedel kot krči, božjast, epilepsija, danes pa je jasno, kot je mogoče v glavnem tudi iz konteksta ugotoviti, da sicer gre za krče, ki pa so posledica hranjenja otrok (dojenčkov) s premočnim kravjim mlekom.⁷

Kraj	Vzrok		Starost	Krankheit und Todesart	Ob die Sterbestunde empfangen, oder nicht	Unterschrift von die Leibe einfügenden Priester
	Matr.	Mort.				
1.	.	1	18 f.	Tuberculosis	amzf.	Carl Heiderich
1.	.	1	67 f.	Emphysema	amzf.	Carl Heiderich
1.	1.	.	37 f.	Tuberculosis pulmonum	amzf.	Carl Heiderich
1.	1.	.	12 Tage	Atrophia	—	Carl Heiderich
1.	1.	.	28 f.	Tuberculosis pulmonum	amzf.	Carl Heiderich
1.	1.	.	53 f.	Carcinomatose	amzf.	Carl Heiderich

MMK Ljubljana – Bolnica 1885–1894 (1887):
vzroki smrti, zapisani v latinščini.

nih knjig natančno prikaže T. Krampač, *Cerkvene matične knjige na Slovenskem*, str. 68–87.

⁴ Prim. Krampač: *Cerkvene matične knjige na Slovenskem*.

⁵ Delo je danes že v celoti prevedeno v slovenščino (prevajalec Matej Hriberšek).

⁶ Glej seznam literature.

⁷ Za opozorilo oz. popravek na samem simpoziju se zahvaljujem prof. dr. Zvonki Zupanič Slavec.

*MMK Cerklje na Gorenjskem 1856–1876 (1869):
pogost vzrok smrti pri dojenčkih: Fraisen.*

ŠAL 2⁸

ŠAL 2 obsega spise, namenjene škofijski pisarni (naslovljene večinoma ali na škofa ali na generalnega vikarja), s strani državnih (deželnih) organov (vicedomski urad in glavar, gubernij, razne državne komisije, dokumenti v zvezi s patenti cesarice Marije Terezije in Jožefa II. ipd.). Vsebinska gradiva v fondu ŠAL 2 odstre zanimiv pogled na odnos takratne države do cerkvenih oblasti in naprej prek škofov do navadne duhovščine, ki je imela največ stika s prebivalstvom. Duhovniki so poznali njihove probleme, zagate, način življenja, situacije, v katerih so se pogosto znašli. Marija Terezija in Jožef II. sta se več kot očitno zavedala pomembne vloge, ki so jo imeli duhovniki med ljudmi, ne samo v pastoralnem pomenu, pač pa tudi v vzgojnem, izobraževalnem, upravnem in pravnem, na področju zdravstva in sociale. Reformna vladarja sta bila prav takšna tudi zaradi svojega pogleda na duhovščino, ki sta jo pogosto uporabljala tudi v namene obveščanja, torej kot medij, prek katerega so mnoga obvestila prišla med ljudi. Fond ŠAL 2 nam jasno predstavi odnose med državo in cerkvijo in duhovnike kot nižje državne uradnike, ki izpolnjujejo naročila države. Omenjena naročila so namreč praktične narave in imajo pogosto izobraževalno vrednost, saj vzgajajo in ozaveščajo hkrati. Konkretno lahko dopise v ŠAL 2 v grobem razdelimo na več skupin glede na vsebino, s katero se ukvarjajo:

- predvsem v letih pred 1754 in še tega leta je država nemalo pozornosti in s tem navodil ter dopisov namenila znamenitemu popisu prebivalstva;
- ves obravnavani čas je na voljo ogromno gradiva, ki se ukvarja z raznimi davki. V ta kontekst lahko morda dodamo še pobiranje priložnostne miloščine (ob nesrečah, gradnjah novih objektov, za sirote, sirotišnico in ubožnico ...);
- posebno skrb je država posvečala vojski in vojakom, kar je iz dokumentov lepo razvidno. Trudili so se poskrbeti za ranjene in poškodovane vojake ter za njihove družine kakor tudi za vdove vojakov in njihove otroke. Na drugi strani pa jih niso nič manj motili dezertarji, na kar so pogosto opozarjali duhovnike in po njih tudi vse ljudstvo. Njihovo skrivanje in zamolčanje je bilo namreč strogo prepovedano;
- v drugi polovici inventarja oziroma od začetka vladavine Jožefa II. naprej (od 1765)

⁸ Visočnik: *Inventar fonda ŠAL 2* – prvi del, str. 5–13.

v ljubljansko škofijsko pisarno prihaja tudi vedno več dopisov glede ukinitve redov;

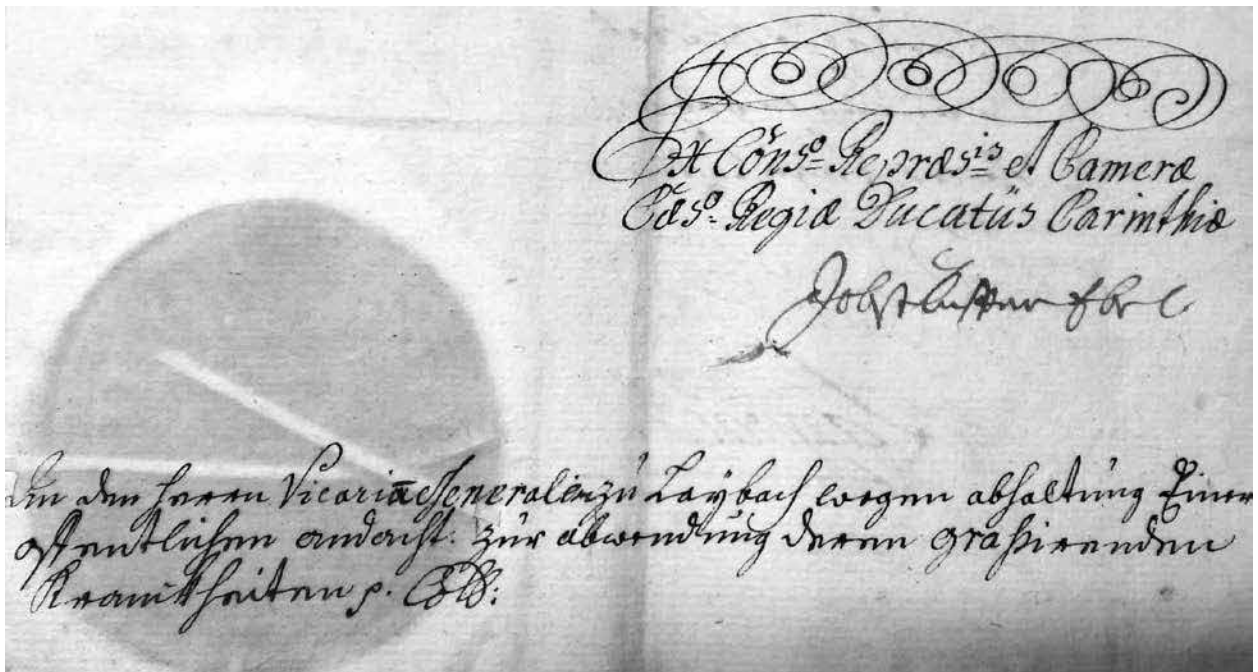
- iz naslednje skupine dokumentov je razvidna tudi skrb za izobrazbo duhovnikov. V ta sklop lahko postavimo še dokumente, ki se ukvarjajo s tiskanjem knjig, uveljavljanjem novega katekizma, cenzuro pri tiskanju knjig na eni strani in dovoljenji na drugi. Nemalo gradiva je namenjeno tudi šolam (normalke in njihove metode) in šolanju;
- gradivo, povezano z zdravstvom; dopisi, ki so želeli onemogočiti izbruh epidemij nalezljivih bolezni (tako pri živalih kot pri ljudeh); če pa je do njih že prišlo, pa vsaj čim prej in čim bolj zajezi in omejiti njihovo širjenje. Dokumenti v zvezi s pokopi, mrliškimi ogledniki, čistočo in higieno tako niso nič nenavadnega.

Poleg omenjenih sklopov ali skupin, ki jih tvorijo dopisi z enako ali podobno vsebino, pa imamo tudi takšne, ki se pojavijo samo enkrat, saj so posvečeni posameznim enkratnim ali priložnostnim dogodkom: naravnim nesrečam (npr. požar), vojaškim (ne)uspehom (zmagam ali določenim bitkam) in podobnemu. Vsebina fonda ŠAL 2 je vsekakor pestra in ponuja razmeroma natančen vpogled v čas, ko je nastajala, v socialo, šolstvo, vojsko, zdravstvo itd.

Nekaj primerov:

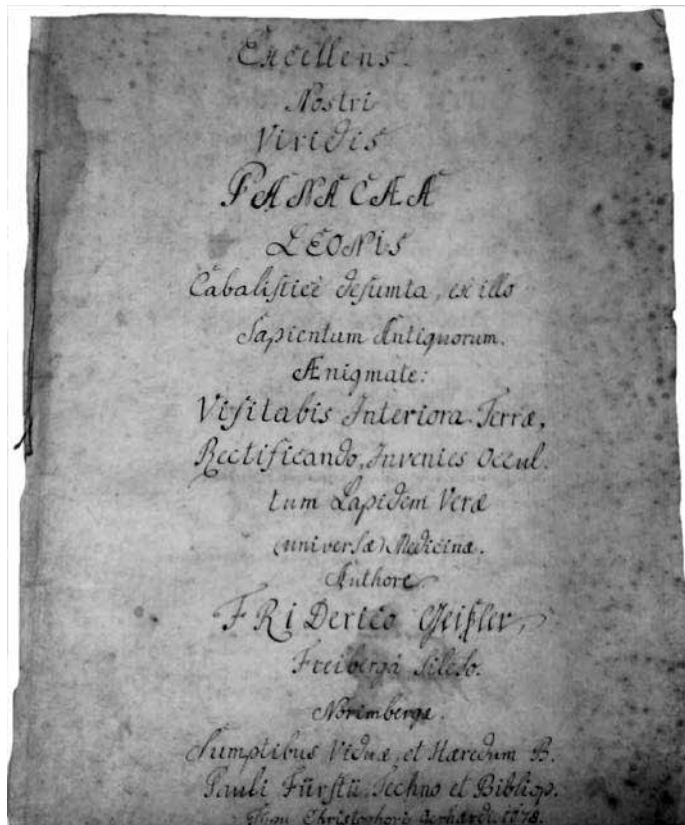
Fasc. 4, št. 7, 8:

Dopis, naslovljen na generalnega vikarja Karla Peera, ki zadeva organiziranje velikonočne pobožnosti za odvrčanje kužnih bolezni, ki razsajajo (29. 3. 1758).

Kratek povzetek vsebine dokumenta: NŠAL, NŠAL 2, Fasc. 4, št. 8.

Dopis, naslovljen na generalnega vikarja Karla Peera, ki zadeva organiziranje velikonočne pobožnosti za odvrčanje kužnih bolezni in prošnje za Božji blagoslov (6. 4. 1758).

Naslovna stran t. i. Medicinske knjige: NŠAL, NŠAL 103, Rokopisi 2, šk. 6.

Fasc. 16, št. 21:

Dopis, naslovljen na ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina, v zvezi s sanitetnimi ukrepi zaradi kužnih bolezní živali in izrecni ukaz obema vikarjema na Dobrovi in Brezovici (Bresovitz) pri Ljubljani glede tega (13. 2. 1778).

Fasc. 17, št. 111:

Dopis, naslovljen na ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina, da naj dušni pastirji s prižnic ljudstvo vnamejo za izpolnjevanje vseh določil glede sanitete zaradi odpravljanja kužne bolezní živali (7. 12. 1779).

Fasc. 18, št. 76:

Dopis, naslovljen na ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina, v zvezi z izogibanjem hlevom zaradi izbruha kužnih bolezní, ki velja tako za redovnike kakor tudi za preostalo duhovščino (19. 9. 1780).

Rokopisi

NŠAL hrani tudi zbirko rokopisov, kjer je mogoče zaslediti tudi tako imenovane »medicinske razprave« oz. rokopise, katerih vsebina je vsaj ohlapno povezana z zdravstvom, zdravili oz. medicino:

- A) Fridericus Geissler, Medicinska knjiga, 1678;
- B) Franz Gloria: Naročilo zdravil, 19. 3. 1789;
- C) Računi, sezname in nabava zdravil iz deželne apoteke za gospo Thoman, 1806–1810;
- D) Zdravstveni recepti in navodila za zdravljenje bolezní, s. d.⁹

Listine

Kak drobec, vsebinsko povezan z obravnavano temo, je v NŠAL mogoče najti tudi v razmeroma bogati zbirki listin, med katerimi bi ob natančnejšem pregledu gotovo našli še kakšno, kot je spodaj navedena; torej takšna, ki je vezana na ohranitev zdravja, zajezitev epidemij, zaobljube v zvezi z boleznimi in ozdravitvami, posledično gradnje cerkva in kapelic in podobno. V ilustracijo na tem mestu navajam primer iz sredine 17. stoletja iz Loža:

»Sodnik in mestni svet mesta Lož, ki so se leta 1631 zaobljubili, da bodo v čast svetemu Roku zgradili cerkev, kajti zaradi razvad in pregreh je

⁹ NŠAL, NŠAL 103, Rokopisi 2, šk. 6.

takrat po celotni Loški dolini pestila kuga, in ker so to bolezen premagali, tako na dan sv. Florjana polagajo temeljni kamen za novo cerkev, kar pa blagoslavlja Franciscus Maximilian Vaccano, gospod s Šempasa, doktor Svetega pisma, nadduhovnik v Ribnici in župnik v Kočevju, v prisotnosti župnika v Ložu Janeza Šerga in župnika iz Blok Petra Lerchingerja ter drugih duhovnikov in številnih ljudi. Za kar pa tudi namenjajo od ene koč, ki leži v Ložu, eno četrtno polovnika ali mernika, kar znese 4 vinske četrtine ljubljanske mere, za katero poskrbijo cerkveni ključarji, ter za večne maše tako namenjajo 4 goldinarje renske veljave, ki jih bo bral župnik v Ložu, in sicer za pet maš na leto: na sv. Florjana, sv. Roka, na cerkveno žegnanje, ki naj bi bilo 4. junija, ter na dva druga dneva.» (NŠAL 101, 1635 V 4., Lož).¹⁰

Socialna dejavnost

V širši kontekst zdravstva je seveda mogoče postaviti tudi socialno in socialno dejavnost, za katero se je znotraj katoliške cerkve vedno skrbelo. Natančen in sistematičen pregled tovrstnih dejavnosti znotraj katoliške cerkve v 19. stoletju in v prvi polovici 20. stoletja za ljubljansko nadškofijo je v svojem magistrskem delu leta 2010 pripravil Blaž Otrin, katerega vsebina temelji predvsem na pregledu gradiva v Nadškofijskem arhivu. Avtor s svojim pregledom tako opozori na pestro socialno dogajanje v okviru katoliške cerkve; predstavi dobrodelne ustanove, ubožne ustanove in inštitute, problematiko najdenčkov, razna dobrodelna društva (številne sirotišnice, dom za slepe, društvo za varstvo deklet), številne zavode, ki so delovali na ravni župnij in drugače (otroški vrtci, dnevna zavetišča, hiralnice, razni domovi). Predstavljena pestra dejavnost pa lepo kaže, da je cerkev ob koncu 18. in v 19. stoletju nastopala tudi kot državni organ socialnega skrbstva.¹¹ Na Otrinovo magistrsko delo je na tem mestu treba posebej opozoriti, saj predstavlja osnovo za nadaljnje preučevanje socialne tematike na tem prostoru in v obravnavanem času.

Zaključek

V NŠAL sicer ne boste našli fonda, v katerem bi bili hranjeni in urejeni samo dokumenti s področja zdravstva, kar pa nikakor ne pomeni, da tovrstnega gradiva v arhivu sploh ni. Prav nasprotno, najti je mogoče marsikaj, vendar gre za razdrobljeno dokumentacijo, od katere je nekaj dokumentov v enem fondu, nekaj v drugem, spet nekaj v tretji zbirki itd. Na tem mestu smo tako želeli le opozoriti na takšne drobce, ki jih je pravzaprav mogoče odkriti skoraj v vsakem fondu. Vseh fondov sicer nismo navajali, opozorili smo samo na tiste, ki so za področje zdravstva najbolj izpovedni: mrliške matične knjige, razni pozivi glede epidemij v ŠAL 2, nekaj rokopisnega gradiva, primer listine ... Pričujoči prispevek bi tako lahko spodbudil raziskovalce, da bi si podrobneje pogledali tudi gradivo v NŠAL, s katerim bi lahko dopolnili obstoječe vedenje o organizaciji zdravstva in zdravstvenih inštitucijah (špitalih), medicinskih problemih, boleznih, o socialni in socialni problematiki ter o vlogi Cerkve pri vsem tem.

¹⁰ V letu 2018 bo NŠAL izdal še zbirko brev, v kateri bo omenjena listina tudi objavljena (avtorica Marija Čipič Rehar).

¹¹ Otrin: *Socialna dejavnost katoliške Cerkve*, 2010.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- ◊ NŠAL, ŽA Ljubljana – Bolnica, MMK 1885–1894.
- ◊ NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, MMK 1856–1876.
- ◊ NŠAL, NŠAL 2, fasc. 4, št. 7, 8.
- ◊ NŠAL, NŠAL 2, fasc. 16, št. 21.
- ◊ NŠAL, NŠAL 2, fasc. 18, št. 76.
- ◊ NŠAL, NŠAL 4, passim.
- ◊ NŠAL, NŠAL 101, 1635 V 4., Lož.
- ◊ NŠAL, NŠAL 103, Rokopisi 2, šk. 6.

LITERATURA

- Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*. Ljubljana 2010.
- Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski slovar*. Ljubljana 2012.
- Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski slovar*. Ljubljana 2016.
- Krampač, Tone: *Cerkvene matične knjige na Slovenskem kot zgodovinski vir*. Magistrsko delo. Ljubljana 2012.
- Lipič, Fran Viljem: *Bolezni Ljubljančanov, ki jih je leta 1828 opazoval Fran Viljem Lipič, doktor medicine, poprej zdravnik ordinarij mesta Ljubljana, sedaj na univerzi v Padovi redni profesor medicinske prakse*. Ljubljana 2007.
- Otrin, Blaž: *Socialna dejavnost katoliške Cerkve v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja v ljubljanski škofiji*. Magistrsko delo. Ljubljana 2010.
- Umek, Ema, Kos, Janez: *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I*. Ljubljana 1972.
- Visočnik, Julijana, Škofijski arhiv Ljubljana. *Inventar fonda ŠAL 2 – prvi del*. Ljubljana 2015.

OKRAJŠAVE IN KRATICE

- Fasc. – fascikel
 NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
 ŠAL – Škofijski arhiv Ljubljana
 Šk. – škatla
 Št. – številka
 ŽA – Župnijski arhiv (arhivi)

SUMMARY

HEALTH CARE AND HEALTH – FRAGMENTS FROM THE ARCHDIOCESAN ARCHIVES LJUBLJANA

You will not be able to find a fond where only documents related to health care are kept and organised in Archdiocesan Archives Ljubljana, however, by no means does this mean that such material is not to be found in the archive. On the contrary, it is possible to find a lot of information related to health care, however, documents are fragmented, thus pieces of information can be found in different fonds and collections. At this point, we wished to draw attention to

these fragments which can be discovered in almost every fond. Fonds which testify to the field of health care the most are highlighted: death registers, various calls regarding epidemics in the Diocesan Archives in Ljubljana (ŠAL 2), some manuscript material, an example of a certificate etc. This article encourages researchers to further explore archival records in Archdiocesan Archives Ljubljana which could complement the existing knowledge of organization of health and health care institutions (hospitals), medical problems, diseases, social services and social issues, and the role of Christian Church in these matters.